

**ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ТА ЯКОСТЕЙ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
КУРСУ «ПРАКТИКУМ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»**

Анотація. У статті проаналізовано формування вмінь та якостей майбутніх соціальних працівників під час вивчення курсу «Практикум з соціальної роботи». Розкрито, що одним із найважливіших завдань у навчанні студентів є інтеграція теорії і практики. У статті підкреслено, що основна увага під час вивчення курсу направлена на практичну підготовку фахівця, який повинен знати: структуру процесу індивідуальної роботи з клієнтом; особливості індивідуальної роботи з клієнтом за різними моделями і підходами; методику проведення індивідуального інтерв'ю з клієнтом; цінності і принципи індивідуальної роботи з клієнтом. Вміти: встановлювати та підтримувати контакт з клієнтом; вивчати особистість клієнта, його психічний стан; вислуховувати клієнта, вести бесіду; формулювати запит клієнта; аналізувати проблему клієнта; виявляти його ресурси клієнта, необхідні для подолання його проблем; надавати зворотний зв'язок клієнту; інтерпретувати інформацію, отриману від клієнта і надавати клієнту власну інтерпретацію; планувати роботу з клієнтом; надавати психологічну підтримку клієнту; долати конфліктні ситуації у взаємодії з клієнтом; контролювати власну поведінку в процесі взаємодії з клієнтом; аналізувати власний професійний досвід.

Ключові слова: *соціальна сфера, соціальний працівник, соціальна робота, практична підготовка, практикум з соціальної роботи, фахівець, вміння, якості, навики.*

Summary. In the article, forming of abilities and qualities of future social workers is analysed during the study of course practical «Work from social work». It is exposed, that one of major tasks there is integration of theory and practices in the studies of students. Practice remains the wide field of verification of theoretical

knowledges, accumulated students; it is a base for the deep mastering of problems which take place in a social sphere. Certainly purpose practical preparation of students during teaching of discipline which consists in social and psychological preparation to the direct individual co-operating with a client, forming of abilities and qualities, necessary for social work with a client, fixing of them theoretical knowledges, and also accumulation of practical abilities and skills, development of independence, in making decision, forming of creative capabilities, possibility to work in a collective. In the article underline, that basic attention during the study of course practical «Work from social work» directed on practical preparation of specialist which must know: structure of process of individual work with a client; features of individual work are with a client after different models and approaches; method of leadthrough of individual interview with a client; values and principles of individual work are with a client. Able: to set and support a contact with a client; to study personality of client, him mental condition; to hearken to the client, conduct conversation; to formulate the query of client; to analyse the problem (individual case) of client; to find out the resources of client, necessary for overcoming of his problems; to give a feed-back a client; to interpret information, got from a client and to give a client own interpretation; to plan work with a client; to render psychological support a client; to overcome conflict situations in co-operating with a client; to control an own conduct in the process of co-operating with a client; to analyse own work experience. In the process of passing of course students take part in training of professional qualities of social worker, get experience of individual and group work and group discussion of problems of practical work. Thus, practical «Work from social work» endows in the decision of problem of introduction of active methods of studies in the process of preparation of social workers at higher school.

Key words: *social sphere, social worker, social work, practical preparation, specialist, practical work from social work, ability, qualities, skills.*

Постановка проблеми. Освіта в сфері соціальної роботи є органічною частиною сучасної соціальної освіти. З моменту її становлення як відносно

самостійної підсистеми, соціальна освіта отримала в цілому відносно завершений вигляд, оскільки в її основі лежить завдання підготовки фахівців, які безпосередньо займаються практичною роботою щодо інтерналізації в життєдіяльності людей безпосередніх соціальних цілей суспільства і соціальних інтересів окремих людей.

Специфіка фахівця з соціальної роботи полягає не лише в розробці нормативно-законодавчої бази, науково-методичних матеріалів і документообігу у сфері менеджменту, але і безпосередній роботі з різними категоріями населення. До того ж, в роботі з кожною із них потрібні спеціальні методики та технології, індивідуальний підхід і особливі навички використання знань з практики.

Основна увага під час вивчення курсу «Практикум з соціальної роботи» направлена на практичну підготовку такого фахівця, який повинен знати: структуру процесу індивідуальної роботи з клієнтом; особливості індивідуальної роботи з клієнтом за різними моделями і підходами; методику проведення індивідуального інтерв'ю з клієнтом; цінності і принципи індивідуальної роботи з клієнтом. Вміти: встановлювати та підтримувати контакт з клієнтом; вивчати особистість клієнта, його психічний стан; вислуховувати клієнта, вести бесіду; формулювати запит клієнта; аналізувати проблему (індивідуальний випадок) клієнта; виявляти ресурси клієнта, необхідні для подолання його проблем; надавати зворотний зв'язок клієнту; інтерпретувати інформацію, отриману від клієнта і надавати клієнту власну інтерпретацію; планувати роботу з клієнтом; надавати психологічну підтримку клієнту; долати конфліктні ситуації у взаємодії з клієнтом; контролювати власну поведінку в процесі взаємодії з клієнтом; аналізувати власний професійний досвід [1, с. 3].

Найважливішою умовою у підготовці працівників соціальної сфери є наявність певних вмінь, особистісних якостей, мотивації, життєвого досвіду. Підготовка соціальних працівників включає теоретичну частину, що охоплює основи наук, широкі сфери знання, загальні методики тощо, і практичну

частину, що конкретизує різні аспекти підготовки, складові основи для практики, проведення стажувань, тренінгів, вирішення реальних проблем, діяльності в конкретних ситуаціях.

Аналіз останніх публікацій. Проблема практичної підготовки фахівця соціальної сфери є предметом дослідження таких науковців, як І. Грига, Л. Завацька, І. Зверєва, Т. Іванова, Н. Кабаченко, А. Капська, Л. Коваль, А. Козлов, Л. Кузнецова, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Мудрик, А. Рижанова, С. Савченко, О. Савчук, А. Сбруєва, Т. Семигіна, С. Харченко, С. Хлебнік, Є. Холостова та ін.

Ними досліджено теоретичні основи практики соціальної роботи (Н. Кабаченко, О. Лисенко, І. Мигович, Т. Семигіна та ін.); ведення випадку в соціальній роботі та індивідуальне консультування (І. Грига, О. Савчук та ін.); представництво інтересів клієнта в соціальній роботі (Т. Семигіна та ін.); групова соціальна робота (І. Грига, О. Савчук, Т. Семигіна та ін.). Розроблено навчальні посібники з практичної підготовки студентів напряму «Соціальна робота» (Т. Іванова, А. Капська, А. Козлов, М. Лукашевич, Т. Семигіна та ін.)

Мета статті: проаналізувати формування вмінь та якостей майбутніх соціальних працівників під час вивчення курсу «Практикум з соціальної роботи».

Виклад основного матеріалу. Професійно-освітня програма підготовки соціальних працівників включає як теоретичні курси, так практичну підготовку майбутніх фахівців. У ідеалі знання, отримані в теоретичному курсі навчання, доповнюються уміннями й навиками, отриманими в ході практичної діяльності, і навпаки.

Останнім часом вагомого значення набуває практичний компонент професійної підготовки соціальних працівників. Це пов'язано з тим, що практична підготовка дає можливість студентам не лише опанувати конкретні навички, але й пов'язати теорію з практикою, відчувати себе фахівцями і по-справжньому усвідомити цінності соціальної роботи.

Якісна підготовка сучасного фахівця у будь-якій галузі знання не може бути обмежена засвоєнням тільки теоретичних знань. Необхідним компонентом професійної підготовки є формування практичних умінь і навиків. Тому в організації навчального процесу у вищій школі практичні заняття є важливим і необхідним етапом підготовки майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Навчальний курс «Практикум з соціальної роботи» розрахований на студентів спеціальності «Соціальна робота», які обрали сферою своєї майбутньої професійної діяльності соціальну роботу в закладах та установах (агенціях), що надають безпосередню інформаційну, консультативну, психологічну, педагогічну та інші види допомоги різним категоріям клієнтів.

Метою практичної підготовки студентів під час викладання дисципліни є соціально-психологічна підготовка до безпосередньої індивідуальної взаємодії з клієнтом, формування вмінь і якостей, необхідних для соціальної роботи з клієнтом, закріплення їх теоретичних знань, а також накопичення практичних умінь і навиків, розвиток самостійності в ухваленні рішень, формування творчих здібностей, можливості працювати в колективі.

Одним із дискусійних питань соціальної роботи, є питання про принципи і форми навчання фахівців у сфері соціальної роботи. Найвиразніше виявляються дві тенденції:

перша – студент отримує знання від викладача, який потім контролює процес засвоєння цих знань;

друга – студент стає учасником організації і здійснення процесу навчання. У цьому випадку важливо виробити вміння самостійно аналізувати, творчо підходити до об'єднання теоретичних і практичних завдань. Ця тенденція найбільш перспективна, оскільки вона орієнтована на активізацію пізнавальної та соціальної активності студентів. Вона дозволяє оптимізувати взаємодію викладачів і студентів, наблизити навчання до життя [2, с. 151–155].

У процесі проходження курсу «Практикум з соціальної роботи» студенти беруть участь у тренінгу професійних якостей соціального працівника, у проведенні повного циклу роботи із клієнтом (клієнтами) соціальної агенції,

отримують досвід індивідуальної і групової роботи з клієнтами, роботи із супервізором та групового обговорення проблем практичної роботи. Під час виконання навчальних завдань студенти взаємодіють із викладачем-супервізором [1, с. 3]. Таким чином, «Практикум з соціальної роботи» вносить певний вклад у вирішення проблеми впровадження активних методів навчання в процес підготовки соціальних працівників у вищій школі.

Як основні цілі практичних занять з соціальної роботи можна виділити наступні: по-перше, практичні заняття повинні допомогти студентам краще осмислити теоретичний матеріал, систематизувати і структурувати отриману на лекціях інформацію, сформувати понятійний апарат, необхідний для осмислення основних соціально-психологічних проблем.

По-друге, на практичних заняттях студенти повинні навчитися пов'язувати теоретичний матеріал з соціально-психологічними явищами повсякденного життя, формувати навички психологічного аналізу соціальної реальності, розвивати уміння аналізу своїх соціально-психологічних характеристик і особливостей поведінки.

Загальні цілі практичних занять визначають і основний методичний прийом в педагогічній діяльності: всі форми проведення занять відносяться до групи інтерактивних методів навчання [3, с. 66–74].

Яким же важливим професійним знанням, умінням та навиками можна навчити майбутніх соціальних працівників? По-перше, педагог може навчити студентів цілісному підходу до клієнта. Це означає, що студент повинен прагнути дізнатися якомога більше про клієнта і його середовище.

По-друге, педагог може допомогти студентам виробити важливі професійні уміння та навички, наприклад, комунікативні (здатність входити в контакт з клієнтом і підтримувати спілкування з ним), інструментальні (володіння усними і письмовими прийомами збору і фіксації інформації) і аналітичні (здатність виділяти головне, ставити проблему, висувати гіпотезу, збирати потрібну інформацію, розробляти план дій, реалізовувати його й оцінювати результати).

По-третє, педагог може сприяти формуванню у студента професійної самосвідомості шляхом визначення його ролі. Одночасно, виконуючи роль студента, він повинен за допомогою педагога приміряти на себе роль професійного соціального працівника [3, с. 66–74; 4].

Формування даних умінь і навиків сприятиме підвищенню рівня адаптації випускників вузу до реальної соціальної практики при виконанні своїх безпосередніх професійних обов'язків.

Розкриваючи особистість соціального працівника, дослідники пропонують певну структуру його якостей. В цілому особистісні якості спеціаліста соціальних служб можна поділити на групи:

- професійно необхідні якості готовності до соціальної діяльності;
- соціально-психолого-педагогічні якості, необхідні у практичній діяльності (роботі з клієнтом або групою клієнтів, взаємодії з колегами);
- якості, необхідні для професійного та особистісного зростання соціального працівника, його самовдосконалення.

До першої групи відносяться психологічні характеристики, загально-педагогічні якості, які виступають складовою частиною придатності особистості до даного виду діяльності. Сюди включаються вимоги, які ставляться до соціального працівника професійною діяльністю:

- до професійної самосвідомості (комплекс уявлень про себе як професіонала; мотивація, спрямування);
- до пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять, мислення, уява тощо);
- до емоційно-вольових процесів та психоемоційних станів (стриманість, стабільність, стресостійкість, самовладання, життєрадісність, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, активність та інші).

До другої групи належать:

- професійно важливі якості – індивідуальний стиль діяльності, спілкування, стійке поєднання завдань, засобів та способів соціальної діяльності, здатність до активного впливу на клієнта та залучення всіх можливостей з метою вирішення його проблем;

– творчий потенціал особистості (комплекс унікальних здібностей, в тому числі креативних, який дозволяє вирішувати соціальні завдання на нестандартному рівні).

До третьої групи особистісних якостей відносять:

– психолого-педагогічні якості спрямовані на створення ефекту особистої привабливості (комунікабельність, емпатичність, зовнішня привабливість, красномовність);

– індивідуальні психологічні властивості (темперамент, характер, психічні процеси та стани, здатність володіти собою);

– психоаналітичні якості – самокритичність, адекватна самооцінка та рівень домагань, здатність до самоаналізу, саморегуляції, самоконтролю поведінки та інші [1; 6].

Стиль поведінки соціального працівника, який формується під впливом його особистісних якостей, професійних та індивідуальних цінностей та інтересів, чинить великий вплив на всю систему відношень. Мотиви діяльності соціального працівника характеризують його особистісні якості, які опосередковано проявляються у соціальній роботі як його інтереси.

Виділяють важливість наступних особистісних характеристик соціального працівника:

– гуманістична спрямованість особистості (чесність, любов до людей, доброта, емпатія);

– особиста і соціальна відповідальність (совість, об'єктивність, самокритичність);

– почуття власної гідності та повага гідності інших людей (тактовність, уважність, спостережливість, терпимість, ввічливість);

– готовність зрозуміти інших та прийти на допомогу (терпіння, комунікабельність, справедливість);

– емоційна стійкість (витримка, самовладання, оптимізм, життєрадісність);

– особиста адекватність та соціальна адаптивність (самооцінка, сила волі,

прагнення до самовдосконалення, творче мислення) [7, с. 115–116; 8, с. 35–39].

Основними особистісно-моральними якостями соціального працівника вважаються наступні риси: чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність і спостережливість, терпимість, витримка і самовладання, самокритичність, адекватність самооцінки, терпіння, комунікабельність, сила волі, емпатія (співпереживання), творче мислення [8, с. 35–39; 9, с. 18–21].

Якості особистості соціального працівника багато в чому визначають успіх його взаємодії з клієнтом і є необхідною умовою його професійної придатності. Формування моральних якостей відбувається шляхом засвоєння духовних цінностей суспільства і професії, перетворення їх у процесі діяльності в переконання і потреби. Якості особистості соціального працівника, виявлені стосовно клієнта, його оточення і всього суспільства, сприяють підвищенню рівня суспільної моральності і тим самим – вирішенню ряду соціальних проблем.

Особистість соціального працівника цілісна. Якості, яких вимагає від спеціаліста професійна діяльність, не зникають за межами закладу соціального сфери, вони живуть у його поведінці й діях постійно, у будь-яких ситуаціях і відношеннях, формуючи у громадській думці образ соціального працівника як високоморальної особистості [7, с. с. 115–116; 8, с. 35–39].

Розвиток вмінь та якостей майбутніх соціальних працівників включає в себе сукупність різних методів та засобів, а також різноманітних форм організації навчально-пізнавального процесу, таких як лекції, семінарські та практичні заняття, тренінги, самостійну та самоосвітню роботу, індивідуальні та групові консультації [10].

Отже, обов'язкова практична підготовка студентів здійснюється як в навчальних аудиторіях університету так і на реальних об'єктах соціальної діяльності і є важливим чинником здобуття досвіду роботи і потрібного стандарту компетентності.

Під час практичної підготовки студенти отримують досвід майбутньої

професійної діяльності, набувають практичних умінь і навиків, удосконалюють особисті професійні якості фахівця. Від успіху реалізації даного етапу навчання залежить якість професійного становлення майбутнього фахівця.

Висновки. Одним із найважливіших завдань у навчанні студентів є інтеграція теорії і практики. Практика залишається широким полем перевірки теоретичних знань, накопичених студентами; вона є базисом для глибокого засвоєння проблем, що мають місце в соціальній сфері.

Підготовка соціальних працівників заснована на принципах гуманізму, толерантності, практичної спрямованості, є багаторівневим процесом. Одним із аспектів цього процесу є практичний рівень, який має свій суб'єкт, мету, завдання, способи і засоби реалізації. При цьому системоутворюючим чинником є відповідність знань, вмінь та особистих якостей студентів. Сучасний соціальний працівник – це фахівець у сфері соціальної інженерії і технології, що глибоко розуміє правові, етичні, психологічні особливості життєдіяльності людей, володіє високою юридичною підготовленістю, медико-психологічною компетентністю, спостережливістю, увагою, милосердям і любов'ю до людини, високими етичними якостями.

Список використаної літератури

1. Практикум з соціальної роботи : навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 7.040202 «Соціальна робота» / уклад. В. П. Лютий. – Київ, 2003. – 43 с.
2. Морозов Е. А. К вопросу о практической подготовке специалистов по социальной работе / Е. А. Морозов // Вестник ТГПУ. – 2011. – Выпуск 4 (106). – С. 151–155.
3. Ерина Е. Л. Системные модели практического обучения будущих специалистов социальной работы: реалии и перспективы развития / Е. Л. Ерина, В. М. Зубова // Материалы международной научно-практической конференции: «Практика – путь к профессионализму». – Екатеринбург, 2004. – С. 66–74.
4. Ляшенко А. И. Профессиональное становление социального работника

(опыт системного акмеологического исследования) : автореф. на соискание ученой степени канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология» / Ляшенко Антонина Ивановна. – М., 1994. – 20 с.

5. Демидова Т. Е. Профессиональное общение социального работника / Т. Е. Демидова. – М. : Издательство «СОЮЗ», 1994. – 26 с.

6. Холостова Е. И. Профессиональный и духовно-нравственный портрет социального работника / Е. И. Холостова. – М. : Союз, 1991. – 326 с.

7. Шмелева Н. Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника / Шмелева Н. Б. // Российский журнал социальной работы. – 1997. – № 1. – С. 115–116.

8. Головкин Н. І. Проблеми формування особистісних рис студентів – майбутніх соціальних працівників / Н. І. Головкин // Соціальна робота в Україні : теорія та практика. – 2011. – № 1–2. – С. 35–39.

9. Мінько Т. В. Емпатія як умова розвивального впливу в міжособистісних стосунках. Методичні рекомендації для практичних психологів та вчителів / Мінько Т. В. // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2–3. – С. 18–21.

10. Козлов А. А., Иванова Т. Б. Практикум социального работника / А. А. Козлов, Т. Б. Иванова. – Ростов н/Дону : Феникс, 2001. – 320 с.

References

1. Liutyi, V. P. (2003). Practical work is from social work : educational methodical complex for the students of speciality 7.040202 «Social work». Kyiv (in Ukr.)

2. Morozov, E. A. (2011). To the question about practical preparation of specialists on social work. Vestnik THPU (Announcer of the TSPU), 4 (106), 151–155 (in Russ.)

3. Yerina, Ye. L. (2004). System models of the practical teaching of future specialists of social work: realities and prospects of development. Materialy

mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konfirentsii: «Praktika – put k professionalizmu» (Materials of international to the scientific practical conference: «Practice is a way to professionalism»), 66–74 (in Russ.)

4. Liashenko, A. I. (1994). Professional becoming of social worker (experience of system akmeologicheskogo research). Moskva (in Russ.)

5. Demidova, T. Ye. (1994). Professional intercourse of social worker. Moskva: Izdatielstvo «SOYUZ» (in Russ.)

6. Kholostova, Ye. I. (1991). Professional and spiritual-moral portrait of social worker. Moskva: Soyuz (in Russ.)

7. Shmeleva, N. B. (1997). Valued orientations, motivations and psychological settings in professional preparation of social worker. Rossiiskii zhurnal sotsialnoi raboty (Russian magazine of social work), 1, 115–116 (in Russ.)

8. Holovko, N. I. (2011). Problem of forming of personality lines of students – future social workers. Sotsialna robota v Ukraini (Social work is in Ukraine), 1–2, 35–39 (in Ukr.)

9. Minko, T. V. (2000). Empatiya as a condition of developing influence in interpersonality relations. Methodical recommendations are for practical psychologists and teachers. Praktuchna psykholohiia ta sotsialna robota (Practical psychology and social work), 2–3, 18–21 (in Ukr.)

10. Kozlov, A. A., & Ivanova, T. B. (2001). Practical work of social worker. Rostov na Donu: Feniks (in Russ.)